

פלגי מים משמעות המים מבראשית ועד תשליך

ראשי פרקים

- א. המים במקרא - חיוב ושלילה
1. חיים ומות: מקור חיים; מים משחיתים
 2. טוב ורע: מקור חיים - ה'; דבר ה'; ניתוק מה'; המתקוממים על ה'
 3. הטוב והרע באדם
 4. סיכום
- ב. המים בתשרי
1. דין בר"ה
 2. פרשת עריות וספר יונה
 3. ותשליך במצולות ים (1)
 4. הקיקיון
 5. ותשליך במצולות ים (2)
 6. על המים ובתוכם
 7. סוכת עורו של לויטן
 8. ניסוך המים ושמחת בית השואבה
 9. הלויטן וניסוך המים
 10. סיכום

השאלה מה הם מים, נראית מיותרת. כל אדם מכיר את המים מסביבתו הקרובה. אף על פי כן, שאלה זו הינה משמעותית בלימוד המקרא. השימוש בעצמים שונים כבסמלים, מאפיין את המקרא. כידוע, ממעט המקרא בתיאורים של הסביבה בה מתרחש מעשה, אלא אם יש לתיאור השפעה ישירה על פרט מפרטי המעשה. עובדה זו, מחזקת את התחושה שכאשר המקרא בוחר לספר פרט בעל גוון מעשי, אין פרט זה בא רק לשם עצמו, אלא גם, ולעיתים בעיקר, בשל משמעותו. נראה שאפשר למצוא בתנ"ך מעין שפה סמלית, בה עצמים שונים משמשים בתור סמלים לעניינים מוסריים ורוחניים. קל יותר לחשוף שפה זו בספרי הנביאים האחרונים והכתובים. הסיבה לכך היא שספרים אלה כתובים בלשון שירה, בה מרובות המטפורות, ומרובה השימוש בסמלים. כאשר נתחקה אחר משמעותם הסמלית של המים, נוכל ליישם משמעות זו גם למקומות בהם מופיעים מים כחלק מסיפור מעשה. יישום כזה פותח לפנינו דרכים חדשות בהבנת

מעשים שונים, או פרטים במעשה, שאין לרדת לחקרו בדרך אחרת. הליכה בדרך פרשנית זו מפגישה אותנו עם רבים ממדרשי חז"ל. נראה שהרבה מדרשים, שממבט ראשון נראים רחוקים מן הפשט, בנויים על הבנת השפה הסמלית של המקרא. שפה זו היתה ברורה לבני זמן המקרא, ונהירה לחכמים.

הביורר שנערוך להלן, יעסוק בחלק מהמשמעויות הסמליות של המים בתנ"ך. בחלקו השני של המאמר, ניישם את מסקנות החלק הראשון, ונפרש מספר מאמרי חז"ל, הלכות ומנהגים, הקשורים ברובם לחגי חודש תשרי. חלק מהדברים יהיה קרוב לפשטי המקראות, ואילו חלק אחר יעסוק במנהג ובמדרש, ומטבע הדברים יתרחק במדה מסויימת מן הפשט.

א. המים במקרא - חיוב ושליה

1. חיים ומות

מקור חיים

בתיאור בריאת העולם בתורה מודגש הקשר ההכרחי בין המים לבין החיים:

וכל שיח השדה טרם יהיה בארץ, וכל עשב השדה טרם יצמח, כי לא המטיר ה' אלקים על הארץ, ואדם אין לעבוד את האדמה. (ברא' ב,ה)

כאשר אין מטר, אין צמיחה. ישנה אפשרות לחקלאות שאינה תלויה בגשם - גידול גן. גן הוא מקום בו מרובים מי מעיין או נהר, כך שאפשר לגדל בו גידולים חקלאיים גם בלא גשם. התורה ממשיכה ומתארת בפירוט את ארבעת הנהרות היוצאים מעדן. הימצאות מים היא תנאי הכרחי לקיום הגן שנטע ה'. לצמחים הגדלים בגן מובטחת הספקה תמידית של מים, וחייהם וגדילתם מובטחים.¹

ללא מים כלל - לא יהיו חיים. העדר המים נזכר במקומות רבים במקרא. די להזכר בהליכת ישראל במדבר, שהיתה מלווה במחסור במים.² המדבר מוזכר במקרא כמקום שאין בו חיים, ואין בו מגורי אדם.³ התלות המוחלטת של החיים במים, הפכה את המים והשגתם לענין מרכזי בחיי האדם.

מים משחיתים

ראינו שהמים הם מקור חיים. מאידך גיסא, התפרצות עזה ובלתי מרוסנת של המים, יש בכוחה להרוס ולהשמיד. דוגמא בולטת לכך היא מי המבול, שגרמו לחורבן העולם:

1. השוה במקורות המובאים להלן בקטע "ניתוק מה".

2. שמות טו,כד; יז,א-ז ועוד.

3. "... במדבר ארץ מלחה ולא תשב" - ירמ' יז,ו.

ויגוע כל בשר הרומש על הארץ בעוף ובבהמה ובחיה ובכל השרץ השורץ על הארץ, וכל האדם. כל אשר נשמת רוח חיים באפיו מכל אשר בחרבה מתו. וימח את כל היקום אשר על פני האדמה, מאדם עד בהמה עד רמש ועד עוף השמים, וימחו מן הארץ... (ברא' ז, כא-כג)⁴

בכוחם של המים להרוס את העולם כולו. המבול החזיר את מצב הארץ לקדמותו, כפי שחיה בתחילת הבריאה. ביום הראשון מימי הבריאה היו המים על כל הארץ. ה"תהום" היתה למעלה, ועל התהום היה חושך. המעשים הראשונים המתוארים בפרק א' בבראשית, הם בריאת האור, הבדלה בין המים מעל לרקיע לאלה שתחת הרקיע, ולבסוף סילוק המים מעל הארץ כך שתיווצר יבשה. כלומר: המים עיכבו את הופעת החיים בעולם.

לא מקרה הוא שביום השני לא נאמר "כי טוב", כי עדיין לא נוצרו בו התנאים המאפשרים חיים, ורק כשהושלם תהליך הגבלת המים, נאמר "כי טוב".⁵ בזמן המבול, חזר התהום והציף את העולם.⁶ המבול הוא איפוא נסיגה אל המצב שלפני השלמת הבריאה.

בנבואה, נתפסה ההבדלה בין יבשה לים, כמעשה רישון של המים: האותי לא תיראו, נאם ה', אם מפני לא תחילו, אשר שמתי חול גבול לים, חוק עולם ולא יעברנהו, ויתגעשו ולא יוכלו, והמו גליו ולא יעברנהו. (ירמיהו ה, כב)

החול הוא גבול לים, ונסיגותיו של הים לעברו אינם מצליחים. בגבול זה ניכרת גדולת ה', המרסן את כוחו של הים באמצעי שנראה בלתי מספיק לצורך זה - באמצעות חול.⁷

4. מקומות נוספים בהם אנו מוצאים את המים ככח משחית: בקריעת ים סוף (שמות יד, טו), במלחמת דבורה - נחל קישון (שופטים ה, כא), ועי' תהל' סט, טו-טז, ישעיה ח, ד-ח, ועוד.
5. "ומפני מה לא נאמר כי טוב ביום שני? לפי שלא נגמרה מלאכת המים עד יום שלישי. והרי התחיל בה בשני ודבר שלא נגמר אינו במילואו ובטובו. ובשלישי שנגמר מלאכת המים והתחיל מלאכה אחרת ונגמרה, כפל בו כי טוב שני פעמים. אחד לגמר מלאכת השני, ואחד לגמר מלאכת היום" (רש"י ברא' א, ז ע"פ ב"ר ד, ו). בב"ר שם, הסברים נוספים מדוע לא נאמר בשני כי טוב: "רבי יוחנן תני לה בשם רבי יוסי ב"ר חלפתא: שבו נבראת גיהנם... רבי חנינא אומר: שבו נבראת מחלוקת, שנאמר ויהי מבדיל בין מים למים. א"ר טביומי: אם מחלוקת שהיא לתקונו של עולם ולישובו אין בה כי טוב, מחלוקת שהיא לערבובו על אחת כמה וכמה." מדוע מייחסים חז"ל את בריאת הגיהנם והמחלוקת דווקא ליום השני? האם אין לראות בכך רמז לשניות בתפקידם של המים?
6. על התהום המאיימת להציף את העולם וכמקום בעייתי בכלל, עיין במקורות המובאים להלן (הערה 38, תורה שלמה בראשית א, אות תקא; סוכה נג, א).
7. בבלי ב"ב עג, א: "ורמי לה גלא קלא לחברתה חברתי שבקת מידי בעלמא דלא שטפתיה דניתי אנא ונאבדיה? א"ל: פוק חזי גבורתא דמריך מלא חוטא חלא ולא עברי, שנא'

מצאנו, אם כן, שני צדדים מנוגדים במים: מצד אחד המים הם מקור החיים בעולם. בלעדיהם לא תיתכן צמיחה, ולא יתכנו חיים. מצד שני, נותנים המים חיים לעולם, רק כאשר הקב"ה מגביל אותם, רק כאשר הם באים במדה ובאופן הראויים. כאשר אין למים גבולות, כאשר הם מצייפים את העולם, לא יכולים להוצר חיים בעולם, ואם היו חיים כאלה, הם נעלמים.

2. טוב ורע

כוחות חיים רבים, כמו המים, יש בהם לעיתים ברכה וטוב לעולם; אך לפעמים עוצמתם משמשת מקור להרס וחורבן. עובדה זו, בצרוף מרכזיותם של המים בחיי האדם, גרמה לכך שהתנ"ך השתמש במים בתור סמל לטוב ולרע, לבנין ולהרס, בעולם בכלל ובמישור האנושי בפרט.

מקור חיים - ה'

הקשר בין האדם, או עם ישראל, לבין ה', הוא כמו אל מקור מים: כי שתים רעות עשה עמי: אותי עזבו מקור מים חיים, לחצוב להם בארות בארות נשברים, אשר לא יכילו המים (ירמי' ב, יג) האלילים מדומים לא למקור מים, אלא לבורות המיועדים לכנוס מים הבאים אליהם מבחוץ. בורות אלה אינם יכולים אפילו לשמור את המים הבאים אליהם מבחוץ. הסיבה לכך היא שהם "בארות נשברים" - יש בהם סדקים והמים מחלחלים דרכם החוצה. את ה' מסמל "מקור מים" - נביעה עצמית. ה' המחיה את כל העולם, מדומה לנביעה של מים שמחיה את סביבתה. האלילים, אין בהם ממש כלל, לא משל עצמם ולא משל אחרים. המעיין והבור מובאים כמשל, כדי ללמד לקח רוחני. אף הפרטים: בור סדוק שאין המים נשמרים בו, ולעומתו המעיין הנובע, הם בעלי משמעות סמלית.⁸

בדומה לכך מצאנו בתהלים (לו, ח-י):

מה יקר חסדך אלקים ובני אדם בצל כנפיך יחסיון. ירויון מדשן ביתך, ונחל עדניך תשקם, כי עמך מקור חיים, באורך נראה אור. חסד ה' מדומה לנחל עדנים, ועמו "מקור חיים". פסוקים אלה מזכירים את פרשת הבריאה: יש בהם צרוף של נחל - מקור חיים, עם אור, כפי

האותי לא תיראו נאם ה' אם מפני לא תחילו אשר שמתני חול גבול לים חוק עולם ולא יעברנהו. "עי' בסידור עולת-ראיה, כרך ב עמ' טז, על הפסוק: אשר לו הים והוא עשהו ויבשת ידיו יצרו.

8. בהמשך הפרק משתמש הכתוב במשל נוסף הקשור למים: "ועתה מה לך לדרך מצרים לשתות מי שחור, ומה לך לדרך אשור לשתות מי נהר" (ירמי' ב, יח). הנביא מדמה שוב את עם ישראל הסומך עצמו על כח אחר, למשתמש במים, במעין, בבור ובנהר.

שמצאנו בפרשת הבריאה.⁹ רמז נוסף לגן עדן ישנו בתיאור הנחל - "נחל עדיניך". הקב"ה מנהיג עולמו בחסד. המים מסמלים חסד זה, והם סמל לקשר בין הקב"ה לאדם, כפי שהיה בגן עדן קודם חטא האדם.¹⁰

דבר ה'

אף דברי ה' מדומים למים:

כי כאשר ירד הגשם והשלג מן השמים, ושמה לא ישוב, כי אם הרוה את הארץ והולידה והצמיחה, ונתן זרע לזרע ולחס לאוכל - כן יהיה דברי אשר יצא מפי, לא ישוב אלי ריקם, כי אם עשה את אשר חפצתי, והצליח אשר שלחתי. (ישעיהו נה, י-יא)

דבר ה' פועל את פעולתו בעולם כפעולת הגשם, מצמיח זרע ואוכל, עושה את שליחותו. וכן מצאנו בתהלים (קמז, טו-כ):

השולח אמרתו ארץ, עד מהרה ירוץ דברו. הנותן שלג כצמר, כפור כאפר יפזר. משליך קרחו כפתים, לפני קרתו מי יעמוד. ישלח דברו וימסס, ישב רוחו יזלו מים. מגיד דברו ליעקב, חקיו ומשפטיו לישראל. לא עשה כן לכל גוי, ומשפטים בל ידעום, הללויה.

דברי ה' חוקיו ומשפטיו מדומים לשלג, המכונה כאן "אמרתו" ו"דברו". הרבה דרכים לפניו "לדבר" אל הארץ: הקב"ה מוריד לארץ גשם ושלג - דברו של ה' מנהיג את העולם וקובע מתי שלג זה ימס; וגם דברים מלשון דיבור - דברי חוק ומשפט.¹¹ הכתוב בישיעהו משתמש במים כדי להדגיש את הכרחיות פעולת דבר ה'. הגשם והשלג עושים רצון ה', ומצמיחים את העולם. הכתוב בתהלים מדגיש את אפיו של דבר ה'. התורה מדומה לשלג, שלאחר ירידתו הוא נמס והופך למים. אפשר שהכוונה שאין השלג משקה אלא במקום שהוא נמס, ובנמשל: "מגיד דבריו ליעקב" - ליעקב בלבד, שהרי "לא עשה כן לכל גוי". כמו כן אין השלג משקה רק בעת ירידתו, אלא פעולת ההשקיה נמשכת והולכת. כך גם התורה, שלימודה והדרכתה את ישראל נמשכת בכל הדורות.

ניתוק מה'

אם מצאנו שקשר אל ה' הוא כאל מקור מים חיים, ניתוק מה' כמוהו כיובש, כמצב בו חסרים תנאי חיים יסודיים. מצאנו שהצדיק מדומה לעץ

9. אף האור הוא סמל לקב"ה, כדברי הנביא (ישעי' ס, יט) "והיה ה' לך לאור עולם". עי' בתורה שלמה בראשית א, אות שנא.

10. מובן ש"גן עדן" כזה, אינו אלא לצדיקים ולא לרשעים: "משוך חסדך ליודעיד, וצדקתך לישרי לב" (תהלים לו, יא), בניגוד לרשעים - פעלי און, ש"נפלו ... דחו ולא יכלו קום" (שם שם יג). ועי' לעיל הערה 1.

11. עי' גם ישעיה מד, ג, ועוד.

היושב בבטחון על מים (ירמיה יז, ז-ח):¹²
 ברוך הגבר אשר יבטח בה', והיה ה' מבטחו. והיה כעץ שתול על
 מים, ועל יובל ישלח שרשיו ולא יראה כי יבא חום. והיה עלהו
 רענן, ובשנת בצרת לא ידאג, ולא ימיש מעשות פרי.
 בתיאור המקביל בתהלים פרק א', מדומה הרשע ל"מוץ אשר תדפנו רוח".
 והסיבה לכך היא: "כי יודע ה' דרך צדיקים, ודרך רשעים תאבד". ה' יודע
 דרך צדיקים - ידיעה זו משמעה הוא קשר.¹³ הקשר בין הצדיק לה' מעמידו
 כעץ שתול על פלגי מים - זהו קשר של חיים. לפי תחילת הפסוק - "יודע
 ה' דרך צדיקים" - מתבקש שסופו של הפסוק יהיה: ודרך רשעים אינו
 יודע. במקום זה כתוב: "דרך רשעים תאבד". מה שנכתב הוא התוצאה
 ההכרחית של העובדה שדרך רשעים אין ה' יודע. מי שאין ה' יודע דרכו,
 אין לו חיים. דרך רשעים מאליה אובדת, בגלל ניתוקה מה'.¹⁴

המתקוממים על ה'

חיות הים, נבחרו לסמל את הרע שבעולם:

ביום ההוא יפקוד ה' בחרבו הקשה והגדולה והחזקה על לוייתן
 נחש בריח ועל לוייתן נחש עקלתון, והרג את התנין אשר בים.
 (ישעיהו כז, א)

ה"יום ההוא", הוא יום בו "ה' יוצא לפקוד עון יושב הארץ עליו" (שם
 כז, א), יום דין ונקמה. החיות המתוארות בפסוק זה מייצגות כוחות של
 רוע, כוחות בלתי מרוסנים, שהקב"ה עתיד לכלותם מן העולם. להלן נראה,
 שגם בדברי חז"ל מופיע המאבק עם הלוייתן כסמל למאבק הטוב והרע
 בעולם. כבר הזכרנו את דברי הנביא ירמיהו (ה, כב) המובאים לעיל: הקב"ה
 שם גבול לים. אף שהים מנסה לעבור גבול זה בהתגעשות מימיו, אין הוא
 יכול. הים ומה שבתוכו, מסמלים כוחות הנמצאים כביכול במאבק של רשעה
 נגד רצון ה'.

אמור מעתה: המים במקרא מוזכרים לא רק כמקור חיים ומקור הרס
 בפועל, אלא גם כסמל לטוב ה' (או להעדרו) מצד אחד, ולרע שבעולם
 מצד שני.

12. וכן בתהלים א, עיי"ש.

13. "לשון ידיעה - שהמחבב את האדם מקרבו אצלו ויודעו ומכירו" (רש"י, בראשית יח, ט).
 במספר מקומות במקרא זהו פירוש לשון ידיעה: "ואתה אמרת ידעתך בשם" (שמות
 לג, יב), "ושמואל טרם ידע את ה'" (ש"מ" א ג, ז), ועוד.

14. גם בירמיהו שם ו, מופיע הרשע במקום יובש: "והיה כערער בערבה ולא יראה כי יבוא
 טוב, ושכן חררים במדבר ארץ מלחה ולא תשב." אך אין תיאור זה קיצוני כתיאור
 בתהלים. השוה מאמרו של מ' וייס, "דרכה של תורה במזמור אשרי האיש", בתוך ספרו
 "מקראות ככוונתם", מוסד ביאליק תשמ"ז עמ' 111 ואילך.

3. הטוב והרע באדם

יש שהמים מסמלים את הרע שבאדם:
 והרשעים כים נגרש, כי השקט לא יוכל, ויגרשו מימיו רפש וטיט.
 אין שלום אמר אלקי לרשעים. (ישעיה נז, כ-כא)
 הים הסוער מעלה מתהומות רפש וטיט. הרשעים אינם יכולים לשקוט.
 הרוע שבהם סוער וצף מתהומות נפשם, על כן אין להם שלום. ראינו לעיל,
 שמי הים הסוערים יכולים להחריב את העולם, אלמלא הגבול ששם להם
 ה'. אף הסערה שבתוך לב האדם מסכנת את שלום האדם, ועלולה להחריב
 עליו את עולמו הפנימי.

אדם, שנמשל לחיות הים וליים עצמו, מופיע באיוב (ז, יב):
 הים אני, אם תנין, כי תשים עלי משמר.
 המשמר, ששם ה' לים, הוא גם על חיות הים הגדולות - התניניים, שהן,
 כאמור, סמל לרוע בעולם. איוב מתמרמר על יחס ה' אליו, כאילו יש
 לשים עליו משמר, כשם שיש לשים על הים והתנין הרעים והמסוכנים.
 מאידך גיסא, יכולים המים לסמל גם את הטוב באדם. בישיעהו, סמוך
 למקום בו מצאנו שהרשעים דומים לים סוער (נז, כ-כא), מדומה הצדיק
 למים:

ותפק לרעב נפשך, ונפש נענה תשביע, וזרח בחושך אורך, ואפלתך
 כזהרים. ונחך ה' תמיד, והשביע בצחצחות נפשך, ועצמותיך יחליץ,
 והיית כגן רוה, וכמוצא מים אשר לא יכזבו מימיו. (ישעיה נח, י-יא)
 ע"י הצדקה שאדם נותן לאחרים, הוא דומה לגן רוה, ולמוצא מים. הגן
 ומוצא המים שבו מנוגדים למים שיש בהם הרס וחורבן, לים הרשעים.
 האור המאיר את החושך הוא חלק מן התיאור החיובי של הגן הרוה. שוב
 אנו מוצאים צרוף נושאים, המזכיר את פרשת בריאת העולם: תהום, אור
 ומים, וגן רוה - המזכיר את גן עדן.¹⁵ כוחות בעולם משמשים כסמל למתרחש
 בעולמו של האדם. גם בעולם האדם ישנו אור, והמים יכולים להיות מי
 תהום שוטפים וסוערים, או מוצא מים נאמן המשקה גן רוה.

בספר משלי נמשלת חכמת האדם למים:
 שתה מים מבורך ונזלים מתוך בארץ, יפוצו מעינתיך חוצה ברחבות
 פלגי מים. (ה, טו)
 מים עמוקים דברי פי איש, נחל נבע מקור חכמה. (יח, ד)
 מים עמוקים עצה בלב איש, ואיש תבונה ידלנה. (כ, ה)
 גם בלב איש ובפי איש "מים עמוקים". התהום שבאדם יכול לצאת החוצה
 באופן נעלה: כחכמה ועצה. החכמה מדומה למעין ונחל המשקים את
 סביבתם.¹⁶ התהום בעייתי כאשר הוא שולט, כאשר הוא מתפרץ. אם התהום

15. לאחר מכן מופיעה גם השבת, עיי"ש.

16. השוה זחר בראשית קמא ע"א וע"ב. הזהר שם דורש על הבארות שחפר יצחק את הפסוק

מרוסן ומימיו יוצאים בעדינות ובאיפוק, אזי כוחו הרב הוא לברכה ולחיים. ההקבלה לתפיסת האדם ויצריו ברורה: התהום שבאדם, יכול לצוץ בסערה ולבטא את רוע הרשעים. אך אדם השם חול גבול לתהום שבתוכו, האדם העושה רצון ה' - הצדיק, הופך למוצא מים. מנצל את המים העמוקים להועיל לו ולעולם.

4. סיכום

אין חיים ללא מים. המים הם גם מקור החיים, וגם דומים לחיים. צפונה בהם ברכה וקללה. יש שהם מפריחים ובונים, ויש שהם באים להרוס. מים שקטים, מי מעין, ולרוב גם מי נהר, מי ברכה הם. מים סוערים, שוצפים, יש בהם יכולת הרוס. במקביל למציאות, עומד המישור הסמלי. המים מסמלים את השפע שמשפיע הקב"ה על הבריאה, הן במישור המעשי, והן בצד הרוחני-תורתי. שפע מים המועיל לצמיחה, הוא סמל לחסד שעושה ה' עם הראויים לו. העדר מים, מסמל את העדרו של יחס אלוקי חיובי. יובש המדבר מסמל העדר טובה אלוקית. סערת הים, מדומה להתפרצות הרשעה בעולם. גם בעלי החיים הגדולים שבים - לוייתן ותנין, הם סמל לרע שבעולם, וכשיבוא העולם לתיקונו, יסולקו בעלי חיים אלה. אף ביחס לאדם משמשים המים כסמל. מים סוערים מסמלים את רשעתו, ומים חיים מסמלים את צדקתו, הצלחתו ונביעת חכמתו.

3. המים בתשרי

בחודש תשרי ישנם כמה מנהגים ודינים הקשורים במים. בראש השנה: מנהג "תשליך". בסוכות: ארבעת המינים וניסוך המים, ועוד. להלן נעמוד על משמעותם של דינים ומנהגים אלה.

1. פרשת עריות וספר יונה

נתחיל מנושא הקשור ליום הכיפורים, וממנו נחזור לדון בענייני שאר חגי חודש תשרי. ביום הכיפורים בשעת מנחה, אנו קוראים בתורה בפרשת

"ונחך ה' תמיד וגו'" (ישעיה נח,יא). מסתבר שהזהר סומך על מה שמצאנו: בישעיהו שם, מדומה הצדיק למוצא מים אשר לא יכזבו מימיו. הכתוב מספר על בארות יצחק, כדי לרמוז בשפה סימלית, שיצחק גופו הוא מוצא מים, הוא צדיק. "ת"ח בירא דמיין נבעין" (זהר שם). על השניות בתפיסת הבאר עצמה, עי' בגמ' ברכות נו,ב. סוגית החלומות שם, בנויה בחלקה הגדול על ה"שפה הסמלית", עליה מבוסס מאמר זה. בין השאר, בתוך רשימה של עצמים בעלי משמעות חיובית ושילית כאחת, מובא: "הרואה באר בחלום - ישכים ויאמר: 'באר מים חיים' (ברא' כו,יט) קודם שיקדמנו פסוק אחר, 'כהקיר ביר מימיה' (ירמיה ו,ז).". הבאר יכולה להיות באר מים חיים, או חלילה נביעה של רוע: "כך הקרה רעתה ..." (ירמי' שם).

עריות שבסדר אחרי מות, ומפטירים בספר יונה. מדוע נבחרה דווקא פרשת עריות לקריאה ביום הכיפורים? "שמי שיש עבירות בידו יפרוש מהן, לפי שהעריות עבירה מצויה שנפשו של אדם מחמדתן ויצרו תוקפן." ¹⁷ ההפטרה בספר יונה היא בודאי מעניינה של יום, שהרי היא עוסקת בתשובה ודין ורחמים. ¹⁸ בדרך כלל צריכה ההפטרה להיות קשורה לעניינה של הקריאה. ¹⁹ יש לעיין מה הקשר בין פרשת עריות לבין ספר יונה. האם הפטרה זו היא אחת מההפטרות בהן אין קשר בין ההפטרה לפרשה? ²⁰ נוכל לעמוד על תשובה לשאלה זו, אם נשתמש במה שראינו לעיל על משמעותם הסמלית של המים.

2. ותשליך במצולות ים (1)

הטור בס' תרכב²¹ כתב, שמסיימים את הפטרת יונה בפסוקים האחרונים של ספר מיכה (ז, יח-כ):

מי אל כמוך נושא עון ועובר על פשע לשארית נחלתו, לא החזיק לעד אפו כי חפץ חסד הוא. ישוב ירחמנו יכבוש עוונותינו, ותשליך במצולות ים כל חטאותם. תתן אמת ליעקב חסד לאברהם, אשר נשבעת לאבותינו מימי קדם.

מה טעמו של סיום זה? במדרש²² מנו חכמים י"ג מידות רחמים בפסוקים אלה. ברור הדבר שענין מידות הרחמים מתאים לספר יונה, שאחד מנושאי העיקריים, אם לא העיקרי שבהם, הוא מדת רחמיו של הקב"ה. אף יונה (ד, א) מזכיר חלק מ"ג מדות:

כי ידעתי כי אתה אל חנון ורחום ארך אפים ורב חסד וניחם על הרעה.

מצאנו שישנו קשר בין פסוקי הסיום של ההפטרה לבין עיקר תכנה, וענין זה קשור לטעם קריאתו של ספר יונה ביום כיפור.

מבט נוסף בפסוקים, בהם נהגו לסיים את הפטרת יונה, מגלה עוד קשר בינם לבין ספר יונה. בסיום ספר מיכה נאמר -
ותשליך במצולות ים כל חטאותם,

17. רש"י מגילה לא, א ד"ה קורין בעריות. עיי"ש בתוס' ד"ה במנחה טעמים נוספים. עי' גם בטור, הוצאת מכון ירושלים, או"ח תרכב, בהגהות והערות אות ג.

18. בית יוסף שם: "ומפטיר ביונה לפי שיש בה גודל כח התשובה."

19. מפטירין ב"דמי ליח", במה שדומה לקריאה - מגילה כט, ב.

20. גם בג' דפורענותא וז' דנחמתא אין קשר בין הפרשה להפטרה. תופעה כגון זו קיימת לעתים בחגים, ואז יש לחפש את הקשר בין ההפטרה לבין עניינה של יום. ראה יששכר יעקבסון, "חזון המקרא", כרך א' עמ' 10.

21. וכן השו"ע, שם סעיף ב.

22. אדרא רבא נשא, קלא ע"ב: "תניא: תליסר מכלין דרחמי מעתיקא קדישא. מי אל כמוך - חד. נושא עון - תרי. ועובר על פשע - תלת... וכו'."

ובתפילתו של יונה ביטוי מקביל -

ותשליפני מצולה בלבב ימים. (יונה ב, ד)

האם יש קשר בין הפסוקים? יונה הוטל לים סוער, כדבריו בתפילתו: "כל משבריד וגליך עלי עברו" (שם). האם יש קשר בין חטאו של יונה לבין הטלתו אל הים? לפתרון של שאלות אלה נעזר בפסוק שפגשנו בחלקו הראשון של המאמר, פסוק הנקרא ביום הכיפורים בהפטרת קריאת התורה בשחרית:

והרשעים כים נגרש, כי השקט לא יוכל, ויגרשו מימיו רפש וטיט.

אין שלום אמר אלקי לרשעים. (ישעיה נז, כ-כא)

גם בתפילת יונה יש ביטוי דומה (ב, ה):

ואני אמרתי נגרשתי מנגד עיניך, אך אוסיף להביט אל היכל קדשך.

בביטוי בו השתמש יונה, השתמש גם הנביא - "והרשעים כים נגרש ... ויגרשו מימיו רפש וטיט." יונה נגרש בין גלי הים, וחש שזהו גירוש מנגד עיני ה'. כבר ראינו לעיל, שסערת הים נמשלה לרשעת בני האדם. יונה, בעת בריחתו מה', מוטל לים סוער. האדם החוטא מוטל לתוך מים סוערים, המסמלים חטא. שם, בתוך הים, מקומה של הרשעה. מתוך כך מתבאר טעמו של המנהג הקושר בין ספר יונה לבין פסוקי הסיום של ספר מיכה. בסוף ספר מיכה מתברר שמקומם של החטאים הוא במצולות ים. יונה בתפילתו (ב, ג), אמר: "מבטן שאול שועתי שמעת קולי" - לשם, לשאול, יורדים החוטאים.

בתחילה חשב יונה לברוח באניה השטה על גבי המים. כפי שהסקנו בחלקו הראשון של המאמר, המים הם סמל לאישיותו של האדם. הסערה שבים - סמל לסערה שבתוך ליבו של יונה. האניה, השטה על גבי המים, מסמלת ניתוק של האדם מעולמו הפנימי. בריחת יונה אינה רק בריחה פיזית ממקום השראת שכינה, אלא גם סמל לחוסר הנכונות הפנימי של יונה להתמודד עם תפקידו. בריחתו של יונה לא עלתה יפה. הוא לא הצליח לברוח מהסערה שרדפה אחריו. במישור הסמלי פירושו של דבר הוא, שחטאו של יונה שב ועלה ממעמקי אישיותו, וטפח על פניו. כשהושלך יונה לים, הבין את השלכתו לים כהמשך של בריחתו מתפקידו. מן הסתם חשב שיטבע בים, ומיתה זו נראתה לו מתאימה לחוטא. הגירוש מלפני ה' הוא ניתוק מה', ופירושו הוא מות. מתוך חטאו ובתוך חטאו ימות. מכוח הבנה זו ידע יונה לומר למלחים שיטילוהו אל הים, כי שם, בתוך הסערה, מקומו של החוטא. רק אותו "מחפשים" גלי הים. במעמקי הים, התגלה ליונה שהקב"ה מציל את החוטא גם במעמקי ים חטאו. אפילו שם, אין הניתוק בין האדם לאלוקיו ניתוק גמור. שם הבין יונה שעליו להשלים עם קול ה' הקורא לו במעמקי ליבו.

זו הסיבה לקריאת ספר יונה ביום הכיפורים. מספר זה למדנו על ההכרח להתמודד עם החטא באופן פנימי, לעשות תשובה. זהו "גודל כח התשובה" להציל את האדם מתוך מעמקי הים הסוער - מתוך עומק החטא. כך מבאר

אבודרהם (בסדר תפילת יום הכיפורים) את טעם קריאת ספר יונה ביום כיפור:

ללמד לבני העולם, שאין אדם יכול לברוח מפני השם, כמו שכתוב: "אנה אלך מרוחך, ואנה מפניך אברח. אם אסק שמים, שם אתה; ואציעה שאול, הנד" (תהלים קלט, ז).

גם בתוך החטא, בעומק הים, מתגלה ליונה שה' נמצא עם האדם, ומצפה לתשובתו. זהו הקשר בין ספר יונה לפרשת עריות. כזכור, נקראת הפרשה ביום הכיפורים "לפי שהעריות עבירה מצויה שנפשו של אדם מחמדתן ויצרו תוקפנו".²³ בעלי התוס' במגילה שם (בד"ה במנחה) הוסיפו טעם מעניין: לפי שהנשים מקושטות בשביל כבוד היום, לפיכך צריך להזכירם שלא יכשלו בהן.

דבריהם נראים תמוהים: האם בעצם היום הקדוש יכשלו ישראל בעבירה? עוד אפשר לשאול: מדוע תקנו לקרוא בפרשת עריות דווקא בשעת המנחה, שעת סוף הצום? האם דווקא אז, כשישראל תשושים מחמת הצום, גדול החשש שיכשלו בעבירה? לאור מה שכתבנו, הדברים מתבארים: דווקא ביום הכיפורים, בתוך בית הכנסת, מתמודד העם היהודי עם יצרו. ביום התשובה, מתמודד העם היהודי עם התקיף שביצרים, נכנס לתוך ים יצרו ומכניעו. שעת סיום הצום, סמוך לשעת הנעילה, שעה בה מרכז העם היהודי את כל כוחותיו לתשובה, היא היפה להתמודדות זו.

4. הקיקיון

על פי דברינו בחלקו הראשון של המאמר, מתבאר גם מעשה הקיקיון של יונה. ראינו שמים חיים, המפריחים את העולם, הם מחסד ה' על העולם, ומסמלים את הטוב בעולם ובאדם. העדרם של מים בכלל, מסמל ריחוק מה' וניתוק ממנו. במעשה הקיקיון למד יונה לדעת, שריחוק מה' יכול לגרום ליושב. המעיין הפנימי שבאדם - נשמתו, עלול להתיבש. אם בתחילה למד יונה לדעת מהי משמעות המרידה בה', כאן למד יונה לדעת מה משמעות ההתרחקות מה'. כשם שהים לתוכו הוטל יונה מסמל את מה שעבר על יונה בנפשו פנימה, כך גם הקיקיון. בים, למד יונה לדעת שהקב"ה מחיה אותו גם לאחר שחטא. במעשה הקיקיון, למד יונה שעצם חיותו, גם כאשר אין לה מפריעים חיצוניים כמו ים סוער, תלויה ללא הרף במעיין הפנימי, ברצון ה' המחיה את כל העולם. דמיון זה בין יונה גופו, לבין מעשה הקיקיון, מפורש בכתוב (ד, ו-ה):

וימן ה' אלקים קיקיון, ויעל מעל ליונה להיות צל על ראשו, להציל לו מרעתו. וישמח יונה על הקיקיון שמחה גדולה. וימן האלקים תולעת בעלות השחר למחרת, ותד את הקיקיון וייבש. ויהי כזרוח השמש, וימן אלקים רוח קדים חרישית, ותד השמש על ראש יונה

23. לעיל הערה 17.

ויתעלף. וישאל את נפשו למות, ויאמר: טוב מותי מחיי. הכתוב משתמש באותה לשון ביחס ליונה וביחס לקיקיון. ה' הזמין תולעת כדי להכות את הקיקיון, ורוח כדי להכות את יונה. שניהם - גם הקיקיון וגם יונה - התייבשו.

השוואה נוספת נוצרת בין הסערה והדג שהציל את יונה, לבין מעשה הקיקיון: הסערה בפרק א' היתה ברוח גדולה, וסער גדול (פס' ד). ועל הדג נאמר שם: "וימון ה' דג גדול". כפי שראינו, לשון "וימון" מופיעה שלוש פעמים בסיפור הקיקיון, ושם שמח יונה שמחה גדולה. השוואות אלה מחזקות את דברינו. יונה מושווה לקיקיון, שיבש בלא מים. מעשה הקיקיון מושווה על דרך ההיפוך, למה שקרה ליונה בים. שם לא היה צורך להציל את יונה מיובש, אלא דווקא מעודף מים. אם בתחילת הספר מתמודד יונה עם חטאו, הרי בסופו, כאשר יונה כבר עושה בפועל את רצון ה', הוא מתמודד עם המשמעות העמוקה של חטאו - החידלון.

אפשר לפי זה לבאר את שאלת ה':

אתה חסת על הקיקיון, אשר לא עמלת בו ולא גדלתו, שבן לילה היה ובן לילה אבד; ואני לא אחוס על נינוה העיר הגדולה...!
וכי על הקיקיון חס יונה? על עצמו חס?²⁴ התשובה לשאלה זו היא, שהקיקיון ויונה חד הם. הקיקיון הוא רמז ליונה על המגיע לו עצמו. תגובתו של יונה על התיבשות הקיקיון נראית לא פרופורציונית למה שקרה. מסתבר שתגובה זו אינה על עצם התייבשותו של הקיקיון, אלא על מה שהיא מסמלת. יונה אינו משלים עם סילוק השכינה ממנו, הדבר חורה לו עד מות. ה' ענה ליונה שכשם שחס הוא על עצמו, כך עליו לחוס גם על אנשי נינוה. תשובת ה' ניתנה בדרך כבוד, לא על יונה כי אם על הקיקיון, אך כוונת דברי ה' היא ליונה עצמו.

5. ותשליך במצולות ים (2)

נחזור לראש השנה. העובדה שראש השנה הוא יום דין, נלמדת אף היא מפסוק העוסק בדין על מים -

והארץ אשר אתם עוברים שמה לרשתה ... למטר השמים תשתה מים. ארץ אשר ה' אלקיך דורש אותה תמיד עיני ה' אלקיך בה מראשית השנה ועד אחרית שנה. (דברים יא, יא-יב)
על פסוק זה דרשו חכמים (ר"ה ח, א): "מראשית השנה נידון מה יהא בסופה." הדין על המים מתפרש בגמ' כדין כללי, על החיים כולם. קשר זה בין הדין למים, מתבטא גם במנהג ה"תשליך" -
נוהגין לילך בר"ה אחר הסעודה אצל ימים ונהרות להשליך במצולות ים כל חטאתינו. (מהרי"ל הלכות ראש השנה)
לפי המנהג (רמ"א תקפד, ב), אומרים גם ב"תשליך" את הפסוקים מסוף

24. "אע"פ שלא חס על הקיקיון אלא מפני צערו... (רד"ק שם), ועי' מלבי"ם שם.

ספר מיכה, כפי שאומרים אותם לאחר קריאת ספר יונה ביום הכיפורים. בשני המקומות נאמרים פסוקים אלה על מים: או על המים המוזכרים בספר יונה, או על מים ממש בראש השנה.

מנהג התשליך נראה ממבט ראשון מוזר - וכי יכול אדם להשליך חטאיו אל המים כשם שמשליכים משא?! המהרי"ל (שם) מבאר את טעמו של המנהג:

משום דאיתא במדרש זכר לעקדה שעבר אברהם אבינו בנהר עד צוארו, ואמר: "הושיעה ה' כי באו מים עד נפש". והוא השטן, שנעשה כמו נהר לעבור אותו מן העקדה.

מקור דברי המהרי"ל במדרש תנחומא, וירא כב:

כיון שראה (השטן) שלא קבלו ממנו, הלך ונעשה לפניו נהר גדול. מיד ירד אברהם לתוך המים והגיעו עד ברכיו. אמר לנעריו: בואו אחרי. ירדו אחרי. כיון שהגיע עד חצי הנהר, הגיע המים עד צוארו. באותה שעה תלה אברהם עיניו לשמים, אמר לפניו: רבש"ע, בחרתני הודרתני ונגלית לי, ואמרת לי, אני יחיד ואתה יחיד, על ידך יודע שמי בעולמי, והעלה יצחק בנך לפני לעולה. ולא עכבתי, והריני עוסק בצוויך. ועכשיו באו מים עד נפש. אם אני או יצחק בני טובע, מי יקיים מאמרך? על מי יתייחד שמך? א"ל הקב"ה: חיידך, שעל ידך יתייחד שמי בעולם. מיד גער הקב"ה את המעיין, ויבש הנהר ועמדו ביבשה.

מפורש לפנינו, שטעם ההליכה אל המים בראש השנה הוא משום שהמים היו מכשול בדרכו של אברהם, וסרו מפניו. האם מקרה הוא שהשטן בוחר להדמות לנהר? על פי מה שכתבנו, הדברים מבוארים - כפי שהשטן נדמה לנהר, המים עלולים להיות מכשול בדרך האדם, ביטוי לרוע. ההליכה אל המים בר"ה מבטאת התמודדות עם עולם החטא, עם עולם היצרים.

פן אחר של הרוע שמסמלים המים מופיע בתפילה הנאמרת בתשליך:²⁵ ובני ישראל עמך יורדי הים, פדם והצילם ממים רבים מיד בני נכר, הצילם מטיט ואל יטבעו ...

מקורה של מליצה זו הוא בלשון הכתוב בתהלים (קמז, ז): "פצני והצילני ממים רבים מיד בני נכר ...". הכתוב מדמה את צרת בני הנכר, למים רבים. מחברה של התפילה הבין את המנהג כביטוי להתמודדות העם היהודי עם רוע הגלות. המים כאן מסמלים רוע זה. על המים הרבים נוסף הטיט, אף הוא סמל לרשעה שבתוך המים, כפי שמצאנו²⁶ בדברי הנביא ישעיה (נז, כ): "ויגרשו מימיו רפש וטיט". כאמור, זהו פן אחד אפשרי בהבנת הרוע שבמים. הפסוקים הנאמרים על המים בשעת תשליך מוכיחים שראית הרע שבמים רחבה יותר.

25. מקורה של התפילה בספרו של החיד"א "עבודת הקדש", ציפורן שמיר סי' יב אות רו.

26. לעיל בפרק "הטוב והרע באדם".

6. על המים ובתוכם

לפי מה שראינו, אפשר שר"ה ויום הכיפורים מייצגים שתי דרגות של התמודדות עם החטא. בר"ה אנו עומדים מעל המים, ומבקשים להשליך לתוכם את החטא. משמעות המנהג היא הרחקת החטא מהאדם. לעומת זאת ביום הכיפורים אנו צוללים למעמקי הים ביחד עם יונה, מרגיזים יצר טוב על יצר הרע, מנסים לתקן את יצרינו ותיקון גמור.

בערב יום הכיפורים נהגו ישראל לטבול במקוה. טבילה זו היא מנהג קדום, המופיע כבר בדברי הגאונים. בפוסקים יש דיון בדבר הסיבות לטבילה זו ומשמעותה ההלכתית.²⁷ על פי מה שכתבנו, ננסה להסביר מנהג זה. כידוע, דין ערב יום הכיפורים אינו כסתם ערב יום טוב, והוא מיוחד בדיניו.²⁸ בולטת במיוחד המצוה לאכול בערב יום הכיפורים, שנראית זרה על רקע החיוב לצום ביום הכיפורים עצמו. רבינו יונה פירש, שהאכילה היתה ראויה ליום הכיפורים עצמו, אלא שגזרה תורה להתענות בו, ועל כן הוקדמה האכילה לערב יו"כ.²⁹ אם ניישם עיקרון זה, יתכן שגם הטבילה ראויה היתה ליום הכיפורים עצמו, אך מכיון שהתורה גזרה שלא לרחוץ ביום הכיפורים, הוקדמה הטבילה לערב החג.³⁰ שוב מצאנו שראויה הכניסה אל תוך המים ליום הכיפורים. משמעותה הפנימית של טבילת טהרה, היא התגברות על יצרי האדם ותיקונם.³¹

7. סוכת עורו של לויתן

מכאן נעבור אל המים בחג הסוכות. כשיוצאים מן הסוכה נהגו לומר:³² "יה"ר שנזכה בשנה הבאה לישוב בסוכה של לויתן."

27. טור או"ח סי' תרו.

28. שם, תרה-תרז.

29. רבינו יונה, שערי תשובה שער ד; ריטב"א ר"ה ט, א ד"ה מעלה אני עליו, בשמו. סקירת שיטות הראשונים בהסבר דין אכילה בתשיעי - ב"עינים למשפט" על ברכות ה, ב.

30. בספר "ימים נוראים" לשי" עגנון, עמ' קנב, הביא בשם ספר "מסעי ישראל", מנהג תמוה בקורדיסטן: לאחר תפילת תשליך, נכנסים למים ושוחים כדגי הים. בני המקום הסבירו שהמים מטהרים אותם ושופים מעליהם את עוונותיהם. ושמה הקדימו בני המקום את ההתמודדות שבתוך המים לראש השנה?

31. יתכן שמשמעות המים המטהרים במקוה שונה מזו של מי הים אצל יונה. אצל יונה היו המים סוערים. על משמעות הסערה כבר עמדתי לעיל. בטבילה במקוה נעלמת הטומאה, אף שהמים עצמם נשארים טהורים. המים במקוה הם כוח שאין בו עצמו טומאה וטהרה. פירושו של דבר הוא שכאשר אדם מטהר עצמו מחטאיו, הופכים ה"מים" במובנם הסמלי, למים חיים. אם כן, משלימה הטבילה את קריאת ספר יונה, ואפשר שמקומה הטבעי של הטבילה היה בסוף יום הכיפורים, לאחר השלמת תשובת היום.

32. מקור המנהג הוא ברמ"א בס' תרסז. דבריו לקוחים מהכל-בו הלכות סוכת, לח ע"ד, בשם הר"ם.

יה"ר זה מבוסס על המסופר במסכת ב"ב עה,א:
 א"ר יונתן: עתיד גבריא אל לעשות קניגיא עם לוייתן ... ואלמלא
 הקב"ה עוזרו, אין יכול לו ... א"ר יוחנן: עתיד הקב"ה לעשות
 סוכה לצדיקים מעורו של לוייתן...
 הביטוי "אם אין הקב"ה עוזרו, אינו יכול לו", מופיע גם במסכת סוכה³³
 נב,ב:

אמר ר"ש בן לקיש: יצרו של אדם מתגבר עליו בכל יום ומבקש
 להמיתו, שנאמר "צופה רשע לצדיק ומבקש להמיתו" (ישעיה נז);
 ואלמלא הקב"ה שעוזר לו, אינו יכול לו ...
 כפי שראינו בחלק הראשון של המאמר, הלוייתן הוא סמל לכוחות הרוע.
 ומכאן הדמיון בביטוי בו השתמשו חז"ל הן למלחמה ביצר והן למלחמה
 בלוייתן. הנביא ישעיה (כז,א) ניבא שהקב"ה עתיד לסלק את הלוייתן:
 ביום ההוא יפקוד ה' בחרבו הקשה והגדולה והחזקה על לוייתן
 נחש בריח, ועל לוייתן נחש עקלתון, והרג את התנין אשר בים.
 הקרב המנוהל בין הלוייתן לבין גבריא אל, המוכרע בעזרה אלוקית מיוחדת,
 הוא מאבק בין הטוב והרע בעולם. הטוב ינצח, ושרידי הרע ישמשו לטובה.
 סוכת עורו של לוייתן, המשמשת את הצדיקים, מבטאת נצחון מלא של
 הטוב על הרע גם בתוך האדם. נצחון על הרע המתגבר על האדם, ואשר
 האדם נצרך לעזרה משמים כדי להתגבר עליו. לאחר שהלוייתן מסולק, העור
 - הצד החיצוני - נשאר ומשמש לטובה. הספינה השכורה ליונה (ומהלכת
 על המים, בורחת מהתמודדות פנימית) הוחלפה בדג, שבתוכו החליט יונה
 לעשות את רצון ה'. אפשר א"כ, שיונה היה הראשון שישב בסוכת עורו
 של לוייתן.³⁴

8. ניסוך המים ושמחת בית השואבה

בסוכות מנסכים מים ע"ג המזבח. נסך מיוחד זה, הוא הלכה למשה
 מסיני (סוכה לד,א). חג הסוכות, הוא יום הדין על המים,³⁵ ועובדה זו

33. מעניינת העובדה שדווקא במסכת סוכה יש סוגיא בנושא ההתמודדות עם היצר. האם
 אין זה קשור להשלמת תהליך התשובה של חגי חודש תשרי בסוכות?

34. בפרקי דר' אליעזר פרק י' מסופר, שהדג שבלע את יונה הוליכו אצל לוייתן. "אמר יונה
 ללוייתן: בשבילך ירדתי לראות מקום מדורך שאני עתיד ליתן חבל בלשוניך ולהעלותך
 ולזבוח אותך לסעודה הגדולה של צדיקים. הראהו חותמו של אברהם, אמר: הבט לברית.
 וראה לוייתן וברח מפני יונה ..". המדרש מעמיד את יונה במקום המלאך גבריא אל במסכת
 ב"ב. הירידה אל מעי הדג נתפסת כהתמודדות עם הלוייתן. ברית המילה (= התמודדות
 עם היצר) היא שהבריחה את הלוייתן.

35. משנה ר"ה טז,א: "בארבעה פרקים העולם נידון: בפסח על התבואה, בעצרת על פירות
 האילן, בר"ה כל באי עולם עוברין לפניו כבני מרון, שנא' היוצר יחד לבם המבין אל כל
 מעשיהם, ובחג נידונים על המים."

קשורה כנראה לניסוך המים. הבריתא המובאת בגמ' ר"ה טז, א אומרת:
 אמר הקב"ה: נסכו לפני מים בחג, כדי שיתברכו לכם גשמי שנה.
 בשעת הדין על המים, מנסכים מים כדי שיתברכו הגשמים.³⁶ את שאיבת
 המים וניסוכם היו מלוים בשמחה גדולה.³⁷ נחלקו האמוראים (סוכה נ, ב)
 כיצד נקראה שמחה זו:

איתמר, רב יהודה ורב עינא: חד תני שואבה, וחד תני חשובה.
 הגמ' מסבירה את שני השמות:

מאן דתני שואבה, לא משתבש; ומאן דתני חשובה, לא משתבש.
 מאן דתני שואבה לא משתבש - דכתיב "ושאבתם מים בששון".
 מאן דתני חשובה לא משתבש - דאמר רב נחמן: מצוה חשובה
 היא, ובאה מששת ימי בראשית.

נחלקו אמוראים אם יש לקרוא לשמחה "חשובה" על שום חשיבותה מששת
 ימי בראשית, או "שואבה" על שם שאיבת המים. מהי חשיבותה של שמחה
 זו? רש"י בד"ה מששת ימי בראשית מבאר: "דאמרן לעיל, שיתין נבראו
 מששת ימי בראשית לקבל הנסכים." כוונת רש"י לגמ' שם מט, א:

אמר רבה בר בר חנה א"ר יוחנן: שיתין מששת ימי בראשית נבראו,
 שנא' (שה"ש ז, ב) "חמוקי ירכיך כמו חלאים מעשה ידי אמן".
 "חמוקי ירכיך" - אלו השיתין. "כמו חלאים" - שמחוללין ויורדין
 עד התהום. "מעשה ידי אמן" - זו מעשה ידי אומנותו של הקב"ה.
 תנא דבי ר' ישמעאל: "בראשית" - אל תקרי בראשית, אלא ברא
 שית. תניא, ר' יוסי אומר: שיתין מחוללין ויורדין עד תהום ...

במעשה בראשית נבראו השיתין, הקושרים בין העולם ובין התהום. כפי
 שראינו, בתהום יש כוח עצום. כאשר הוא מנוצל באופן מבוקר, יש בו
 ברכה וחיים. כאשר התהום מתפרץ, נוצר מבול והרשעה שוטפת את העולם.
 כך מתארת הגמ', שם נג, א:

אמר רבי יוחנן: בשעה שצרה דוד שיתין, קפא תהומא ובעי

36. הבריתא שם מבארת את הבאת העומר ושתי הלחם בנימוק שפסח זמן תבואה הוא,
 ועצרת זמן פירות האילן, ולכן אמרה תורה להביא עומר ושתי לחם, כדי שיתברכו התבואה
 ופירות האילן. בסופה של הבריתא נזכר גם ר"ה. שם אמנם אין קרבן, אך מ"מ מבארת
 הבריתא את אמירת זכרונות מלכויות ושופרות. ברור איפוא שבריתא זו נאמרה ביחס
 לארבעת ימי הדין המופיעים במשנה שם.

37. מעניינת העובדה שחז"ל (ירושלמי סוכה פ"ה ה"א) קשרו את נבואת יונה לשמחת בית
 השואבה: "א"ר יהושע בן לוי: למה נקרא שמה בית שואבה? שמשם שואבים רוח הקודש,
 על שם ושאבתם מים בששון ממעיני הישועה. ... א"ר יונה: יונה בן אמיתי מעולי
 רגלים היה, ונכנס לשמחת בית השואבה ושרת עליו רוח הקדש." ירידתו של יונה היא
 מרום רוח הקודש של שמחת בית השואבה, עד לתחתיות התהום. גם מדרגתו הראשונה
 וגם ירידתו מסומלות ע"י מים. העליה מסומלת ע"י מי בית השואבה, והירידה ע"י מי
 הים הסוערים וההשלכה לתהום.

למשטפא עלמא. אמר דוד: מי איכא דידע אי שרי למכתב שם אחספא ונשדיה בתהומא ומנח? ... נשא אחיתופל ק"ו בעצמו: ומה לעשות שלום בין איש לאשתו אמרה תורה, שמי שנכתב בקדושה ימחה על המים - לעשות שלום לכל העולם כולו על אחת כמה וכמה. אמר ליה: שרי. כתב שם אחספא ושדי לתהומא, ונחית תהומא שיתסר אלפי גרמידי. כי חזי דנחית טובא, אמר: כמה דמידלי טפי מירטב עלמא. אמר חמש עשרה מעלות, ואסקיה חמיסר אלפי גרמידי ואוקמיה באלפי גרמידי.

לא מקרה הוא, שאחיתופל הביא ראייה דווקא מפרשת סוטה. גם בפרשת סוטה ישנה התפרצות יצרים בלתי מבוקרת. שם ה' הנמחה על תוך המים הוא המרגיע את סערתם של המים, את היצרים הבלתי נשלטים. מאידך גיסא, אי אפשר להשקיע את התהום יותר מדי. חיי העולם תלויים בה. אחרי שהשקיעה דוד לעומק ששה עשר אלף אמות, חזר והעלה אותה שוב כמעט את כל המרחק הזה - חמשה עשר אלף אמות. התהום קרובה אלינו, ובזכותה אנו חיים.

שמחת בית השואבה היא שמחת מי המעיין הנשאבים והמנוסכים לה', וחוזרים דרך השיתין אל התהום. זו שמחת התיקון. אחרי שעם ישראל התמודד עם תהומות יצרו בראש השנה וביום הכיפורים, אפשר להשתמש במים באופן נעלה. לאחר שעמד עם ישראל בתשובה, בטוח הוא בדין על המים שבסוכות. יתברכו גשמי שנה ויצמיחו פירות נאים.

במדרש נאמר:

לפיכך לא נאמר "כי טוב" בשני, לפי שהיה בו מחלוקת. שכאשר נתחלקו המים התחתונים מן העליונים, געו בבכי' שיהיו במקום טומאה. אמר להם הקב"ה: שתקו ואני אצוה עליכם ניסוך המים...³⁸ ניסוך המים נתפס כפיצוי למים על הליכתם ל"מקום טומאה", אל התהום. על פי דרכנו נאמר: המים שיצאו ממקום התהום, יכולים להיתקן ולהביא ברכה לעולם.³⁹

9. הליתין וניסוך המים

במסכת סוכה מח, ב, בסוגיא העוסקת בניסוך המים מסופר: א"ל ההוא מינא, דשמיה ששון, לר' אבהו: עתידינו דתמלו לי מים לעלמא דאתי, דכתיב "ושאבתם מים בששון". א"ל: אי הוה כתיב 'לששון', כדקאמרת. השתא דכתיב 'בששון', משכיה דההוא גברא משוינן ליה גודא ומלינן ביה מיא14. תשובתו של ר' אבהו, שעוררו של אותו המין ישמש ככלי לשאיבת מים, מזכירה את סוכת עורו של ליתין, וקושרת בין שאיבת המים לקרב עם

38. מדרש זה מובא בדברי ראשונים. עי' בתורה שלמה בראשית א, אות תקא.

39. עי' גם שפת אמת לסוכות תרנ"א, ד"ה לשמ"ע אמרו.

הליתן. בשני המקומות הרוע יסולק, והכלי, העור החיצוני, ישמש תוכן חדש - סוכה לצדיקים. חייו המקולקלים של אותו המין, יוחלפו בתוכן חדש - במים חיים.

10. סיכום

הבנת השפה הסמלית של המקרא מגלה לעינינו עולם מלא, שיכול לסייע להבנת דברי חז"ל ומנהגי ישראל. שפה זו מאפשרת הבנה מעמיקה יותר בדברים שניתן להבינם גם כפשוטם. כך נלמדת התורה בישראל בכמה רבדים, ושבעים פנים לה. המקרא משתמש במים כסמל לעניינים משמעותיים לאדם ולעולם. ההתמודדויות הגדולות ביותר של האדם, מסומלות באמצעות המים.

חודש תשרי, שרבים בו החגים, חל לפני עונת הגשמים. ריבוי זה של חגים, מעיד על חשיבותה של תקופה זו. מועדים אלו קשורים למים בדרכים רבות. בראש השנה, יום בריאת העולם, נידונים כל באי עולם. הגמרא לומדת, שר"ה הוא יום דין, מכך שביום זה נידונים על המים. הדין על המים הוא דינו של האדם, הן במובן המעשי והן במובן הסמלי. במובן המעשי: ללא מים אין חיים; ובמובן הסמלי: המים הם חיי האדם. ראש השנה, פותח מהלך של תשובה, שכל שלביו מסומלים על ידי מים. ביום זה נהגו ישראל לעמוד על המים, וכביכול להשליך לתוכם את החטאים. משמעותו של המנהג מובנת מתוך עמידה על המשמעות הסימלית של המים. מקומם של החטאים הוא במים, המסמלים גם את הרוע בעולם. רק כאשר האדם מתקן מעשיו, הופכים המים לברכה.

מכאן אנו עוברים להתמודדות בתוך המים ביום הכיפורים, בקריאת ספר יונה ובטבילת ערב יום הכיפורים, שראויה היתה להיות ביום הכיפורים עצמו. הכניסה למים מסמלת התמודדות פנימית עם הרע המצוי בתוך האדם, והתגברות עליו.

חג הסוכות בא לאחר חיסול הרע. חיסול הרע מסומל בהריגתה של חית המים - הליתן. עם הריגת הליתן, חוזר הרע ומשמש לטובה, עורו ובשרו של הליתן משמשים את הצדיקים. עולם מתוקן זה מסומל באמצעות המים. המים בסוכות הם מי ברכה ושמחה. לאחר תיקון האדם בראש השנה ויום כיפור, אפשר לשאוב מים ולנסכם לפני ה'. כלומר: אישיות האדם נשלמה ונטהרה, והיא ראויה לעמוד לפני בוראה.